

Denne artikel blev trykt i Garde, Anne & Pia Jarvad & K. T. Thomsen. *'Elefant – se også myg'*: *Festskrift til JENS AXELSEN*. København: Gyldendal. 1998. 78-87.

Kaostilgang
og undervisning i ordbogsbrug

Cay Dollerup

Jens Axelsens livslange beskæftigelse med ordbøger og især med forbedring af standarden af dansk-engelske ordbøger fortjener at hædres. Men der skal også være plads til en personlig tak til Jens Axelsen for at have taget sig af udlændinge, der kunne drage nytte af en garvet ordbogsmands erfaringer, og for (fx i *Anglophiles*) at være en underholdende rapportør om sproglige bemærkelsesværdigheder i ind- og udland.

Jens Axelsens karriere startede inden min begyndte, men ikke desto mindre vil jeg gætte på at vi begge har lært stort set det samme om hvordan man bruger en ordbog i vores uddannelsesforløb. Hvis jeg skal dømme ud fra hvad jeg ser i mit arbejde som universitetslærer i oversættelse, er der ganske mange, der selv den dag i dag ikke er bedre hjulpe end vi blev det.

Den private kaostilgang: Cays memoier (i uddrag)

Kodeordet er netop *hjælp*, for der var netop ingen hjælp. Selv om mine lærere i mellemskolen var cand.mag.'er mindes jeg ikke at en af dem nævnte en ordbog, men de henholdt sig alle til gloselisterne bagi, i engelsk, i tysk, i latin og i fransk. I gymnasiet gik vi over til at bruge Gyldendals små røde. Det forekommer mig dunkelt at min dygtige engelsklærer en eller to gange sagde at ordbogen tog fejl, men jeg husker tydeligt hvordan jeg tyrede en pædagogikumkandidat ved at kunne vise at ordbogen havde 'cobweb' som første mulighed over for kandidatens 'spider's web'. ...// 79 ...

Men skolen fik en ende og militæret begyndte. De få engelske værker der stod på kasernebiblioteket i Almegaards kaserne ved Rønne blev inddraget da mine overordnede opdagede, at jeg der kunne låne subversive og demoraliserende litteratur som trebindsværket *Decisive Battles of the Western World* (jeg nåede kun til Hannibal). Så der var intet behov for ordbøger. Da jeg efter militærtiden startede på universitetet var jeg omgivet af piger der havde været au-pair i England et år og talte indfødt som engle og med et varieret ordforråd for så vidt, angik optænding i kaminen og børnepasning. Mindreværdskomplekserne fik endnu en drejning og jeg kastede mig ud i ekstensiv

læsning af engelsk litteratur og slog hvert eneste ord op jeg ikke var 100% sikker på via den lille røde. Resultatet er at jeg har et stort ordforråd, selv om det aldrig lykkedes mig at lære navnene på alle blomsterne og fuglene udenad. Men typisk kontrastivt i hvert fald.

Det store skred kom da jeg skulle læse til forprøve. Skæbnen ville at der var 3 måneder hvor jeg kunne hellige mig et eneste mål: at bestå eksamen. Godt nok skulle vi i hine tider kun opgive et værk, men det skulle til gengæld kunnes på kryds og på tværs. Samuel Butler's *Erewhon* blev gennemlæst, læst højt og oversat på løbende bånd. Og nu dukkede der gloseproblemer op som den lille røde der havde stået mig bi så længe ikke kunne hjælpe med (det var selvklaart før Jens Axelsens tid). Jeg arbejdede fra morgen til aften på filologisk laboratorium - ja det kunne man faktisk dengang da universitetet var fattigere. Jeg checkede de umulige ord i ordbøger. Ordbøgerne blev større og større, men løsningerne i de fleste tilfælde fortsat lige fjerne. ... // 80 ... Omsider fandt jeg frem til *Oxford English Dictionary* (OED), og fik løsningen på alle mine problemer undtagen et.

Siden den dag har min løsningsmodel ved svære ord på engelsk altid været *Concise Oxford Dictionary* (COD) og derefter umiddelbart OED og hvis der var problemer med oversættelsen stil dansk Kjærulff Nielsen og eventuelt den lille røde. Til engelsk har det sædvanligvis været via *Roget's Thesaurus*, eventuelt først over Vinterberg og Bodelsen eller den lille røde. Da jeg omkring 1990 begyndte at levere trykklare manuskripter faldt jeg tilbage på en gammel *Advanced Learner's Dictionary* (ALD), fordi den havde orddeling med. Og engang imellem har jeg hældet mit hoved til domæneordbøger, indfødte informanter m.v.

Det lange og det korte i disse memoirer er selvfølgelig at mine ordbogsbrugsvaner blev fastlagt på ganske kaotisk og tilfældig vis. Der er sket mindre udvidelser og der er sket ændringer, fx gik jeg over til en ny „orddelingsordbog” da ALD opgav orddeling: forandringerne følger selvklaart af nye behov, men det er også værd at notere sig at fravæning og tilvæning er store ændringer i en ordbogsbrugers liv. Det ikke bare et spørgsmål om at ændre vaner. Der er et nyt layout, en ny typografi man skal vænne sig til, nye vaner der skal etableres, nye søgemønstre man må lære. At skifte ordbog er et kulturchok, og det varer længe inden man føler samme betingelsesløse hengivenhed og tillid til den nye, som man gjorde over for den gamle.

Det kollektive kaos: de andre

Først ser man ud over sin egen mark og står den godt, lægger man måske mærke til at naboens ikke er helt så god. ...// 81 ... Det tog mig ikke længe at opdage at selv lærere ved universitetet ikke anede at OED eksisterede: deres udlægning af ords betydning lå ofte langt fra OEDs - som sommetider tilmed citerede netop den sætning som vi havde i vores bog!

Siden fik jeg kontakt med gymnasiet og traf på pragtstykker af en art som *Anglophiles* med fryd citerer som „Brokker”: ‘He raked open the door’.

Da jeg begyndte at undervise i oversættelse på universitetet måtte jeg også konstatere at

ordbogen måske ikke blev benyttet som den skulle også når der var brug for den: Som når „Even in his lifetime Luther was depicted as a saint with a nimbus and a dove” kan blive til: „Selv da Luther levede blev han fremstillet som en helgen, siddende på en sky, omgivet af en due”.

Orden på kaos

Ordet *ordbogsbenyttelse* er bestemt ikke ukendt i lærer- og oversætterkredse. Men der er længere mellem at man hører om undervisning i det. Det er bestemt ikke nemt, fordi feltet er uoverskueligt og hver enkelt af os just har nogle helt personlige ordbogsvaner. De kan være brede eller smalle, men de er i hvert fald individuelle, og dermed kan de også kritiseres. Så det er ikke dem, vi snakker mest om ude i byen. Det ligger mig fjernt at påstå at det jeg vil beskrive er de vises sten, men det er da et forsøg på at gøre studerende opmærksom på at ordbøger er mange ting og at få dem til at forholde sig systematisk til brugen af dem, og bevidst om styrker og svagheder. Ved engelsk på Københavns Universitet erkender vi at ordbogsbenyttelse er en uomgængelig del af engelskstudiet, og vi har valgt at integrere den som en del af oversættelsesundervisningen. Når man nærmer sig ordbøger i en sådan sammenhæng kan man anskue individuelle ordbøger som dele af et ordbogshierarki. ...// 82 ... Ser man på holdningen til og brugen af dem er der tale om at man skal fremhæve visse procedurer som mere ønskværdige end andre. Og skal man bevidstgøre studerende om bestemte ordbøgers karakteristika, må man kontrastere dem.

Ordbogshierarkier

Lad mig understrege at Jens Axelsens ordbøger jo aldrig på noget tidspunkt har prætenderet at være det ultimative svar på de behov man har i sprog- og oversættelsesundervisning på højeste niveau eller i professionelle sammenhænge. Langt den største målgruppe er folkeskolen, gymnasiet og „almindelige brugere”.

Just derfor har Jens Axelsens små røde også en central placering på det danske ordbogsmarked og derigennem på dansk ordbogsbrug i bredeste forstand. De er en - man fristes til at sige uundværlig - del af det danske samfunds ordbogssystem, og derfor er en forståelse af deres placering i det danske og det internationale ordbogshierarki en vigtig forudsætning for at lærere og leksikografer kan formidle denne erkendelse til „de almindelige brugere”, måske ikke i en direkte form, men så en indirekte. Og selv denne formidling til kommende lærere, må være indirekte, fordi en direkte beskrivelse må blive stærkt vurderende og derfor altid vil blive tolket som en anbefaling af bestemte ordbøger frem for andre - en politik, som jeg finder uhensigtsmæssig mellem i øvrigt kompetente ordbøger fordi ordbogsbrug, som nævnt, er så individuel som den er. Men i fremlæggelsen af komplekset, indgår Jens Axelsens ordbøger selvklart på en fremtrædende plads.

...// 83 ...

Brugerne

Når man konfronteres med bemærkninger a la „det står i ordbogen”, har man et håndgribeligt pædagogisk problem: Lærerens påstand er ytret i det flygtige talte ord og den til glemsel fordømte røde rettelse mens ordbogens tryk er printet på evigt papir, fastslået af skik og brug og utallige opslag: læreren er - som min ungdoms pædagogikumkandidater - usikker, ja, kanhænde dårlig og bør forfølges med band, bål og psykisk brand.

De to vigtigste faktorer i dette spil er altid (a) at foregribe situationen ved begyndelsen af undervisningsforløbet, og (b) at være forberedt på at undersøge sagen og eventuelt offentligt at erkende at man tog fejl - helst inden en blodtørstig studerende har gravet en modsat dokumentation op. For sker det, har man i halvdelen af tilfældene et endnu større problem end bare at have tabt ansigt: nemlig at modbevise en forkert dokumentation. Men jeg vil lade dette socialpædagogiske problem hvile i denne leksikografiske sammenhæng.

Undervisning i ordbogsbrug

Jeg foretrækker afgjort løsning (a), både fordi den har forebyggende karakter og fordi den er en af de mere effektive midler til at gøre studerende opmærksomme på at universitetet ikke er en forlængelse af gymnasiet. På Engelsk ved Københavns Universitet indledes oversættelsesundervisningen med tre fællesforelæsninger i oversættelsesteori, hvorefter der er tale om holdundervisning. Som underviser på det enkelte hold kan man så selv vælge hvordan man vil gribe holdtimerne an. I første time er der nogle lærere der udleverer første opgave, andre griber til ‘on sight translation’. ... // 84 ... Jeg foretrækker at give en kort diakron og synkron forklaring på hvorfor sprogpæret dansk-engelsk er mere problematisk end de studerende umiddelbart tror, og runder af med et par eksempler til illustration: „Angolanske flys bombardementer af kraftværker, el-ledninger og damme forårsagede stor skade.”

Næste time er der så ordbøger på bordet. De små røde, Vinterberg og Bodelsen, ALD, COD, Webster, og måske en thesaurus, som alle håndteres af de studerende. Nu kommer der en principiel beskrivelse af „den perfekte ordbogsbrug”, dvs. et opslag i en tosproget ordbog, fulgt af et kontrolopslag i en ordbog på målsproget. Så følger en meget kort tekst. En sætning læses op. Vi får en første oversættelse. Der er tale om en tekst der ikke bør byde på andre problemer end almindelig glosemangel, og hvor vi derfor kan gå direkte til en tosproget ordbog, det være sig den lille røde eller Vinterberg og Bodelsen, og så foretage det obligatoriske kontrolopslag, der ganske ofte viser sig at være nødvendigt: ikke fordi ordbogen har svigtet, men fordi den studerendes opslag er dårligt. Og sommetider kommer ordbøgerne til kort. Det fører logisk til en beskrivelse af de forskellige ordbøgers fordele og ulemper: den lille røde har måske nok et trods alt begrænset antal opslagsord, men opdateres til gengæld jævnlige, og så fremdeles.

Pointen i timen er altså at gøre opmærksom på at der faktisk er en bestemt fremgangsmåde, der giver bedre oplysninger end andre når man bruger en ordbog, samt at der altid vil være noget som

man ikke kan få svar på i en nok så omfattende ordbog.

I næste semesters første time gentager vi nummeret med en lidt længere prima vista tekst, der indeholder nogle vanskeligere ord. Der er ord folk ikke kan klare på engelsk, fx 'subliminal flasher'. ...// 85 ... De slås op - og det kan bringe os vidt omkring i de engelsk-engelske ordbøger inden vi finder en glose der er brugbar (og måske alligevel ikke dækkende). Og så er der et kontrolopslag. Gør man det fra dansk er problemet forbløffende ofte det samme som på engelsk: der er studerende som ikke kan et ord som *funklende [ny]*, så vi må ind over danske ordbøger før der kan foretages et opslag i en tosproget ordbog der følges af et kontrolopslag i en engelsk-engelsk ordbog. En vigtig pointe for mig er imidlertid også at få demonstreret at selv OED ikke opfører 'advocator' m.v. og at selv *Ordbog over det danske Sprog* ikke kender *ordbogsbruger* eller den af universitetsadministrationen stærkt fordømte *tagbelægningsvandring*.

Fordelen ved denne metode er at alt foregår under lærerkontrol og at man igen får indøvet en udvidet udgave af den arbejdsgang der blev demonstreret i forrige semester.

Der kan være det problem med begge metoder, at der altid er studerende, som trods alt får det indtryk at læreren nu har garanteret for at de involverede ordbøger er ufejlbarlige. For at give et indtryk af hvor forskellige ordbøger er, har jeg sommetider brugt en tredje metode: en række af de mere kendte ordbøger bliver delt ud i klassen og hvert problemord (i en mere vanskelig tekst) bliver så slået op i alle (relevante) ordbøger. Hver ordbogs forslag bliver læst op og vi får således hørt, hvilke forskelle der er. Det er meget instruktivt at høre forskellige engelsk-engelske ordbøgers forskellige bud på et ord.

Introduktionen til ordbogsverdenen og ordbogshierarkiet kunne vel principielt gives som en forelæsning, men da det byder mig imod at optræde ex cathedra, benytter jeg en mere anarkistisk metode: ...//86 ... Jeg river en trillebørfuld ordbøger af alle slags over slang, dialekter, teknik, jura, middelengelsk, Webster, den lille røde, Brynildsen og så fremdeles ned fra hylderne på vores velassorterede bibliotek, slæber dem ind i klassen og fordeler dem til alle studerende. De får et kvarter til at se de to bøger de har i hånden igennem og skal så beskrive dem for de andre.

Den ukritiske måde bøgerne er valgt på betyder at selv jeg ikke kender dem alle, men der er klare fordele ved det: de studerende bliver opmærksomme på hvor mange ordbøger der er; de har et par stykker i hånden; de hører om flere; de får også grundlagt en sund skepsis; og det er lysende klart at der i sagens natur ikke er tale om anbefalinger; endelig får de en vis fornemmelse af de vurderingskriterier der kan anlægges og kan forhåbentlig sætte dem i forhold til deres egne synspunkter. Så på sæt og vis er denne „anarkistiske metode” altså også systematisk nok.

Afsluttende bemærkninger

Hovedpointen er under alle omstændigheder at demonstrere at ingen ordbog kan dække alting fuldstændigt, og at det er et urimeligt krav at en ordbog skal kunne give svar på alle monolingvale og kontrastive sprogproblemer: man kan ikke kræve at alt i universet kan klemmes sammen i et

bind. Til gengæld må man med rimelighed kræve at en ordbog opfylder de fleste behov hos den gruppe brugere den retter sig imod. Og det synes jeg faktisk Jens Axelsens ordbøger har gjort på fortrinlig vis.

Undervisning af den skitserede art kan også bruges til at gøre ordbogsbrugere klare over den enkelte ordbogs styrke og svagheder. I den sammenhæng opfylder enhver ordbog også en mission. ...// 87 ... Ordbøger er blevet stadig bedre, og det kræver at dem der bruger dem, også får en forståelse for hvordan man bruger ordbøger bedst. Det er imidlertid ikke en ordbogsredaktørs opgave, men det påhviler ordbogsbrugere, især lærere, at undervise i ordbøgers brug og ordbogsproblemer. De metoder der er beskrevet her er ikke de eneste, og jeg ville ikke vove at sige de er de bedste. Men modsat den tilfældighed og det kaos der prægede min egen uddannelse, er de da et bud på hvordan man kan gøre det forholdsvis systematisk med de ordbøger som vi har i dag, og hvor Jens Axelsens små røde er en vigtig komponent i det danske ordbogshierarki.